

RAPPORT

Mediers granskning av företag

Vad Sverige kan lära
av norsk medieetik

RAPPORT

Mediers granskning av företag

Vad Sverige kan lära av norsk medieetik

01 INLEDNING	3
02 FÖRETAGENS RÄTTIGHETER	5
03 INTERVJUADE PERSONER	9
04 REPORTAGE	10
05 KOMMENTARER	22
06 REFLEKTIONER	27
07 KÄLLMATERIAL	29

Rapporten är framtagen av Pamina Falck

-- Inledning

Svenska företag har ytterst små möjligheter att försvara sig mot mediala övertramp. Dels saknas helt lagstiftning som skyddar juridiska personer vid förtal. Dels ger mediernas egna tillsynsorgan ett mycket begränsat skydd för företag att hävda sig mot klandervärda publiceringar. Samtidigt kan de företag, föreningar och myndigheter som utsätts för osaklig publicitet drabbas hårt i form av tappat förtroende och i företagens fall minskade intäkter.

Näringslivets medieinstitut (NMI) har i en tidigare sammanställning skildrat företag som ansett sig felaktigt uthängda i medier och som vittnat om känslan av maktlöshet och misstro till det medieetiska systemet i vad dem upplever som otillräckliga prövningar av medieetiken.¹

¹ (Falck, 2019)

Förespråkarna av rådande ordning menar att ett ökat skydd för företag skulle innebära ett hot mot fria medier och riskera att hindra viktiga granskningar från att genomföras. Samtidigt finns det många exempel på länder som ger företag större rättigheter med bibehållen hög pressfrihet. Ett av dem är Norge som under många år toppat *World Press Freedom Index*, alltså Reportrar utan gränsers frihetsindex som omfattar 180 länder.

NMI har under en reportageresa till Norge intervjuat företrädare för det medieetiska systemet, journalister, näringslivsrepresentanter och jurister för att ta del av deras bild om hur företagens rättigheter påverkar journalisters granskning av företag. De vi intervjuade har även tagit del av och givits möjlighet att kommentera argumenten som ligger till grund för det svenska systemet.

Om Näringslivets medieinstitut

Näringslivets medieinstitut (NMI) ska bidra till kvalitetshöjning i svenska nyhetsmedier genom kritisk granskning och öppen diskussion. Ämnen som NMI bevakar inkluderar saklighet, opartiskhet, pressetik och public service. Verksamheten finansieras av Stiftelsen Fritt Näringsliv.

— — Företagens rättigheter

För att jämförelsen ska bli greppbar krävs en förståelse för de två ländernas system var för sig. Inledningsvis ges därför en överblick av hur det juridiska och det medieetiska systemet är utformat samt vilket skydd de ger företagen i respektive land.

SVERIGE

Juridiskt skydd

Enligt svensk lag kan inte juridiska personer, till skillnad från privatpersoner, väcka åtal för förtal. Ett företag har alltså inga möjligheter att stämma en publicist för att ha spridit osaklig eller direkt lögnaktig information om företaget. Det kan ifrågasättas om Sveriges restriktiva hållning mot förtal av juridiska personer, s.k. ekonomiskt förtal, är förenlig med EU-rätten. Att företag bör anses skyddsvärda och att Sverige därmed bör harmonisera svensk lag med EU-rätten lyfts i Gunnar Perssons bok Ekonomiskt förtal från 2005.²

Om en privatperson anser sig ha blivit utsatt för ett tryckfrihetsbrott, exempelvis förtal, kan denne väcka ett enskilt åtal mot den ansvarige utgivaren. Även Justitiekanslern har i vissa fall möjlighet att väcka åtal i tryckfrihetsmål men det är ytterst sällsynt.

Tryckfrihetsmål prövas i en särskild jurydomstol bestående av nio lekmän där sex röster krävs för en fällande dom. Friar juryn är domstolen bunden till det beslutet, det går alltså inte att överklaga en friande dom i tryckfrihetsmål.

² (Persson, 2005)

Väljer juryn däremot att fälla, kan domstolen ändå välja att fria den tilltalade, dessutom kan en fällning överklagas i ytterligare två instanser. Det är kort sagt mycket svårt för målsägande att få rätt i ett tryckfrihetsmål. Tryckfriheten har ett starkt skydd i Sverige och syftet är att skydda det fria ordet och möjliggöra granskning av makthavare utan risk för repressalier.³

Medieetiskt skydd

Förutom Tryckfrihetsförordningen finns regler i radio- och tv-lagen och publicitetsreglerna. Efterföljningen granskas och prövas av granskningsnämnden för radio och tv, respektive Medieombudsmannen (MO) och Mediernas Etiknämnd (MEN). Granskningsnämnden är ett självständigt beslutande organ inom myndigheten för press, radio och tv som efter anmälningar prövar inlag från marksänd radio och tv. Enligt nämndens praxis har företag rätt att få sin sak prövad i frågor som gäller opartiskhet, beriktigande och genmäle, samt saklighet. Företag har alltså rätt att få fel rättade, och komma till tals när de blir kritiserade. Det sistnämnda gäller som huvudregel, men det finns också undantag till rätten till samtidigt bemötande. Kravet på opartiskhet gäller enbart public servicebolagen och innebär bland annat att journalister inte får ta ställning i kontroversiella frågor.

Vid en fällning ska kanalen publicera granskningsnämndens beslut. Nämndens beslut ska publiceras i anslutning till programmet där de felaktiga uppgifterna sändes. Exakt hur och var publiceringen ska ske finns det inga tydliga riktlinjer för. En fällning medför ingen ekonomisk kompensation till den utsatta parten.

När övertramp sker i tryckt media, eller i etermedia om anmälan gäller kränkning av enskild person, kan detta anmälas till MO som arbetar för MEN och som i sin tur är tillsatt av Medieetikens Förvaltningsorgan. MEN prövar om publiceringar lever upp till publicitetsreglerna. Dock prövar nämnden inte hur väl journalister lever upp till yrkesetiken, de prövas i stället av Journalistförbundets yrkesetiska nämnd. Medieetikens Förvaltningsorgan är ett självreglerande organ som är skapat av mediebranschen för att förvalta det medieetiska systemet.

En anmälan som skickas in till MO av ett företag – eller annan juridisk person – prövas enbart avseende frågor om genmäle och rättelse. Ett namngivet företag har alltså rätt att komma till tals i efterhand men anses inte ha rätt till samtidigt bemötande. Företag anses även ha rätt till rättelse vid felaktiga publiceringar. I praktiken tar dock MO nästan aldrig ställning i sakfrågan i en företagsanmälan, och fällningar baserade på att en felaktig uppgift inte rättats är därmed så gott som obefintliga. Det innebär att ett företags enda egentliga chans att få en tidning fälld är om tidningen vägrar företaget ett genmäle.⁴

3 (Vallinder, 2000, s. 365)

4 (Falck, Företag avstår från att anmäla till PO, 2019)

En fällning i MO ger, likt i granskningsnämnden, ingen ersättning till den drabbade parten utan innebär att publicisten ska publicera nämndens beslut på valfri plats. Till skillnad från granskningsnämnden är prövningen i MEN stängd från insyn. Det går alltså inte att granska uppgifterna som ligger till grund för MEN:s beslut utan endast nämndens bearbetade sammanfattning av ärenden.

Den första januari 2020 ombildades Pressens opinionsnämnd till MEN. Ombildandet innebär ett första steg i en maktförflyttning där MEN tar över delar av granskningsnämndens ansvar. Förändringen medför att insynen minskar, då granskningsnämndens öppna prövningar av medieetiken övergår till MEN:s stängda. Ytterligare en skillnad mellan institutionerna är användningen av praxis. Granskningsnämnden använder sig av praxis i sina prövningar men det gör inte MEN.

NORGE

Juridiskt skydd

Juridiska personer anses skyddsvärda vid förtal och företag kan därmed stämma medier i domstol för publicering som anses utgöra förtal. Norge har ingen särskild tryckfrihetsgrundlag som i Sverige, i stället skyddas medier av samma yttrandefrihetsparagraf §100 i grundlagen som också skyddar allmänheten. Prövning av medier sker med samma domstolsförfarande som övriga civilrättsliga mål och alltså inte i en särskild jurydomstol som i Sverige.

Under 90-talet genomgick Norge en förändring i hur förtalsmål mot medier skulle prövas. Norska domstolar hade under en tid format praxis till yttrandefrihetens och journalistikens nackdel. Brottsbalken, där förtal förr var reglerat men som nu regleras i civilrätten, tolkades ordagrant och yttrandefrihetens mer svävande formuleringar värderades i praktiken ner när yttrandefrihet ställdes mot den enskildes rättigheter. Det som i Norge kallas "Paradigmskiftet" innebar en vändning i denna trend. Vändningen bestod delvis av tre fällande domar i Europadomstolen med budskapet att norsk lag gav ett för lågt skydd för medier. Paradigmskiftet innebar därmed att yttrandefrihetens skydd för spridning av information stärktes.⁵

Medieetiskt skydd

Norge har likt Sverige ett väletablerat medieetiskt system. MEN:s motsvarighet i Norge heter Pressens faglige utvalg (PFU) och har i uppdrag att förvalta och upprätthålla de medieetiska reglerna. I PFU:s uppdrag ingår att pröva såväl tryckt media som etermedia mot de medieetiska reglerna.

5 (Wessel-Aas, 2014)

Norge hade tidigare en separat prövning för etermedier i sin motsvarighet till granskningsnämnden. Detta ansvar flyttades under 90-talet över till PFU som nu är ensam ansvarig att pröva medier mot Var Varsom-plakaten, vilket är Norges motsvarighet till publicitetsreglerna med den skillnaden att även yrkesetiska regler ingår. Ytterligare en punkt där systemen skiljer sig åt är att prövningar i PFU sedan 15 år tillbaka är offentliga. Samtidigt finns det möjlighet för anmälarna att begära stängda prövningar i särskilt känsliga fall.

I PFU anses juridiska personer ha likvärdiga rättigheter mot medier som enskilda, vilket bland annat innebär att företag som utsätts för kritik har rätt till samtidigt bemötande. PFU tillämpar även praxis i sina prövningar och har detaljerade riktlinjer för hur journalister ska agera för att leva upp till Var Varsom-plakaten.

— — Intervjuade personer

Totalt intervjuades sju personer under och efter reportageresan till Norge i januari 2020.

1. **Elin Floberghagen**, generalsekreterare för *Pressens faglige utvalg (PFU)*. Hon är Norges motsvarighet till Medieombudsmannen (MO). Oslo den 16 januari.
2. **Jon Wessel-Aas**, advokat i medierätt och yttrandefrihet på *Advokatbyrå Lund & Co*. Företräder bland annat journalister och redaktörer i förtalsmål. Oslo den 16 januari.
3. **Bård Glad Pedersen**, kommunikationschef på *Equinor*. Ett av Norges största bolag med omkring 1000 nyhetsomnämningar årligen. Oslo den 17 januari.
4. **Tone Tveøy Strøm-Gundersen**, nyhetsredaktör på *Aftenposten*. Norges näst största dagstidning samt del av Schibstedkoncernen. Oslo den 17 januari.
5. **Arne Jensen**, generalsekreterare för *Norsk Redaktørføring* med ca 760 anslutna redaktörer. Norsk Redaktørføring är även medlem i PFU och kan jämföras med TU Medier i Sverige. Oslo den 17 januari.
6. **Anders Cappelen**, har varit journalist på *Aftenposten* men jobbar nu bland annat som konsult med att hjälpa enskilda och företag att driva ärenden i PFU. Han är författare till boken *Bruk Pressen 3.0. Komplet guide i presserelatert PR* som är en guide i hur Var Varsom-plakaten ska tolkas och hur enskilda och företag kan tänka i kontakten med journalister. Oslo 17 januari.
7. **Hans-Christian Vadseth**, tidigare journalist, redaktör och vd för olika mediehus. Hans-Christian är i dag partner på konsultbyrå *First House* och jobbar bland annat med att hjälpa kunder med ärenden till PFU. Telefonintervju, Stockholm 22 januari.

Reportage

Vi har valt att rikta särskilt fokus på fyra områden där länderna skiljer sig åt: öppenhet, samtidigt bemötande, risken att bli fälld i domstol och maktbalans. Dessa fyra områden är något som NMI har bevakat i en svensk kontext men som vi härmed även försöker belysa utifrån ett norskt perspektiv.

Öppenhet

Sverige

Argumenten som MEN framför om varför medieetiska prövningar ska hållas stängda från insyn handlar om att man vill värna den enskilde. En öppen prövning - menar man - riskerar att leda till ytterligare publicitetsskada för anmälaren. Ola Sigvardsson (MO, tidigare PO) skriver i SvD:

”När en anmälan utreds inhämtar PO yttranden från båda parter. Även dessa är sekretessbelagda. Skälet till det är att anmälaren ska kunna argumentera fritt, utan att behöva fundera över om känsliga, personliga detaljer i yttrandena blir offentliga.”⁶

Norge

Efter att PFU fattade beslut om att öppna upp sina prövningar till allmänheten för 15 år sedan upplever de ett ökat intresse för medieetiken. I dag är det ingen som ifrågasätter beslutet enligt Elin Floborghagen. Hon anser att det borde vara en självklarhet för mediebranschen, som kräver öppenhet av andra, att själva leva upp till samma krav.

6 (Ola Sigvardsson, 2019)

Elin Floberghagen, generalsekreterare för PFU:

- Det fanns inledningsvis ett motstånd mot att PFU:s prövningar skulle bli offentliga, det fanns de som menade att ärenden som PFU hanterar är för känsliga. Samtidigt fanns det en önskan, inte minst från journalisthåll, om att prövningarna borde vara offentliga.

I dag snart 15 år senare har kritikerna tystnat enligt Floberghagen.

- Det är knappt någon som ifrågasätter att PFU:s prövningar är öppna vad jag vet, tvärtom. Det gör ont att bli offentlig, men det är ingen ursäkt att avstå. En yrkesgrupp som kräver öppenhet av andra bör också själva leva upp till samma krav.

Upplever du att anmälare varit kritiska till att ärenden nu hanteras offentligt?

- Nej, så upplever jag det inte. I det fall anmälaren vill att ärendet ska hanteras anonymt eller stängt så finns den möjligheten. Anmälaren kan alltså önska en stängd prövning vid mycket känsliga fall. Journalisten eller utgivaren har inte den möjligheten. Men min erfarenhet är att de allra flesta vill ha en offentlig prövning av sina ärenden.

Efter förändringen menar hon att den offentliga debatten om medieetik har ökat.

- Jag upplever att man diskuterar medieetik i större utsträckning på ledarsidor och på nyhetsplats nu än när vi hade stängda prövningar. Jag tror att en levande medieetik som diskuteras och problematiseras är bra för journalistiken och jag tror att PFU:s öppna prövningar har bidragit till detta.

Samtidigt bemötande

Sverige

MEN anser att företag endast har rätt till genmäle i efterhand samt rätt till rättelser vid sakfel. Saklighet provas dock i "indirekt form" vilket enligt MO innebär att man prövar skadan som uppstått och om den är försvarbar, men inte sakligheten i sig.

Argumenten som framförs om varför det medieetiska systemet ger ett så svagt skydd åt företag, handlar dels om att företag enligt lag inte har något skydd och att medieetiken till viss del speglar lagstiftningen. Dels att företag har egna kanaler där de kan framföra sina åsikter.

”Det går ju inte att förtala en juridisk person enligt svensk lag och de som ansvarar för det etiska systemet har valt att göra samma avgränsning. Jag skulle tro att i vårt fall beror det på att företag anses ha större resurser och kompetenser än en enskild person och därför har ett större ansvar att sköta sitt eget försvar mot en tidning. Man måste också komma ihåg att vi är ett system för självreglering av medierna. Och när det kommer till självreglering kan man inte ha hårdare sanktioner än de reglerade accepterar.” säger Ola Sigvardsson i en intervju med NMI.⁷

Norge

Ingen av de vi intervjuar förstår det svenska ställningstagandet att inte ge företag likvärdiga rättigheter som enskilda. Krav på samtidigt bemötande när någon utsätts för starka beskyllningar eller hård kritik gör journalistiken bättre och är en förutsättning för att leva upp till kravet om saklighet, menar intervjupersoner. En ensidig publicering kan inte räddas av ett genmäle i efterhand. Skadan är då redan skedd och publicisten kan inte säkerställa att genmälet når samma publik som inledningsvis tog del av den ensidiga informationen. Om journalister tillåts sprida ensidig information riskerar detta att skada mediernas trovärdighet, menar dem.

Elin Floberghagen, generalsekreterare för PFU:

Hur ser du på rätten till samtidigt bemötande?

– För oss är det självklart att alla ska ges möjlighet till samtidigt bemötande i de fall någon utsätts för starka beskyllningar av faktisk art. Det är helt grundläggande för en saklig och balanserad journalistik att den klandrade parten ges möjlighet att förklara sig. Om så inte sker blir informationen obalanserad och journalistiken sämre. Samtidigt finns det fall då det räcker med att den berörda parten får svara i efterhand, exempelvis om man utsätts för kritik under en politisk debatt.

Kan du förstå att MEN inte anser att företag har rätt till samtidigt bemötande?

– Nej, det kan jag faktiskt inte förstå. Utan motpartens perspektiv blir en nyhet ensidig, vilket gör journalistiken sämre. Det gäller oavsett om motparten är ett företag eller en privatperson.

PFU har sedan 2015 ett årligt seminarium där de sammanfattar medieåret utifrån nämndens prövningar. Där presenteras detaljerad statistik, bland annat framgår att den vanligaste fällningen handlar om brister i kravet på samtidigt bemötande, samt brister i källkritik.

⁷ (Falck, Företag avstår från att anmäla till PO, 2019)

MEN har inga årliga seminarier och är långt mindre transparent med sin statistik. MO har dock bekräftat att man har statistik som visar att den vanligaste anmälningsspunkten gäller brister i saktlighet, statistik är dock inte offentlig.

Bård Glad Pedersen, kommunikationschef på Equinor:

Hur viktig anser du att rätten till samtidigt bemötande är för er?

– Samtidigt bemötande ser jag som oerhört viktigt för oss. Det borde ligga i medias intresse att söka ett samtidigt bemötande för att få en allsidig och därmed bättre rapportering. Det är dessutom en av de punkter som fällt oftast i PFU, vilket indikerar att det lätt blir fel på den punkten men också att PFU är strikta med att regeln följs.

Enligt MEN anses inte företag ha rätt till samtidigt bemötande, kan du förstå det?

– Nej, det har jag svårt att förstå. Vi ska absolut tåla hård granskning, men vi måste också få möjlighet att komma till tals. Behovet av att bemöta svår kritik samtidigt ser jag som lika stort för ett stort bolag som för en enskild person.

Tone Tveøy Strøm-Gundersen, nyhetsredaktör på Aftenposten:

Kan du förstå att MEN inte anser att företag har rätt till samtidigt bemötande?

– Nej, det är inget argument alls i min värld. En sådan inställning ökar snarare risken för att journalister sprider osaklig och felaktig information.

Vad tror du att medieetikens svaga skydd för företag gör med den svenska journalistiken?

– Så som jag ser det borde det påverka trovärdigheten av journalistiken negativt. Om jag tog del av hård kritik som riktades mot Equinor men utan att journalisten sökt företaget för en kommentar, så skulle jag inte ha förtroende för den nyheten.

Arne Jensen, generalsekreterare för Norsk Redaktørforening:

Hur ser du på rätten till samtidigt bemötande för företag?

– För mig framstår det som helt orimligt att man kritiserar någon utan att ta kontakt med vederbörande för att ge denne en chans att bemöta eller förklara omständigheterna. Det gäller oavsett om det är ett företag eller privatperson som kritiseras. Samtidigt bemötande gör journalistiken bättre.

Anders Cappelen, författare till boken Bruk Pressen 3.0:

Hur ser du på rätten till samtidigt bemötande även för företag?

– Jag ser den som helt avgörande för företagen att försvara sig när det angrips och det gör dessutom journalistiken bättre. Svenska medier är på villovägar om de tror att de kan avstå från att inhämta företagets svar på starka beskyllningar. Rätten att komma till tals är reglerat i Europakonventionen och gäller även svenska medier.

Kan inte behovet av samtidigt bemötande vara mindre för ett större företag än för en enskild?

– Nej absolut inte. I fall första publiceringen är obalanserad så är det svårt att väga upp det i efterhand. Man får sällan samma spridning i uppföljande publiceringar som i det inledande "avslöjandet". Alla angrepp innebär inte samtidigt bemötande, men rör det sig om starka beskyllningar eller hård kritik så har man rätt att bemöta kritiken samtidigt enligt PFU:s regler.

Hans-Christian Vadseth, partner på konsultbyrån First House:

Vad anser du om att företag enligt MEN inte har rätt till samtidigt bemötande?

– Det är helt obegripligt. Medieetiken ska gälla alla. Oavsett vem kritiken riktas mot ska journalister jobba efter samma principer.

Vad anser du om argumentet att stora företag har egna arenor att föra sin talan på och att de därför inte har samma behov till samtidigt bemötande?

– Det argumentet kan jag inte förstå. Medieetiken är till för att få saklig journalistik och då krävs att man lyssnar till olika parter i en konflikt. Oavsett vem som granskas ska man få samma rättigheter att få föra fram sina argument.

Risken att bli fälld i domstol

Sverige

Argumenten som framförs till varför företag inte ska ges möjlighet att stämma medier för förtal handlar om att sådana rättigheter riskerar att hemma den granskande journalistiken.

"En möjlighet att väcka enskilt åtal för ekonomiskt förtal skulle generellt hämma en seriös nyhetsförmedling. Risken finns att den granskande journalistiken inte minst när det gäller stora och

multinationella företag skulle bli försiktig och i värsta fall inte bli av alls.” skriver Nils Funcke, yttrandefrihetsexpert i en krönika i Dagens Juridik som svar på ett debattinlägg från NMI om ekonomiskt förtal.⁸

Däremot kan enskilda i Sverige stämma medier för förtal och prövningen sker då i en särskild jurydomstol. Yttrandefriheten står dock stark i svensk rätt och jurydomstolarna är konstruerad så att det ska vara svårt att få medier fällda.

”I praktiken behöver den ansvariga utgivaren väldigt sällan ansvara juridiskt för något. Systemet är riggat till utgivarens fördel, även när den kommunikation som hon svarar för skadar andra. Men det finns en sympatisk tanke med den yttrandefrihetsrättsliga grundbulten om s.k. ensamansvar: Yttrandefriheten är oerhört långtgående i Sverige, men det ska åtminstone alltid finnas ett tydligt utpekat ansvarssubjekt. En chefredaktör, en kanalchef eller direktör.” skriver Mårten Schultz, professor i civilrätt, i SvD.⁹

Norge

Samtliga av de vi intervjuade anser att företagens juridiska rättigheter leder till att journalister anstränger sig mer och som därmed gör journalistiken bättre. Samtidigt poängterar de att det är ytterst sällan som företag väcker åtal mot journalister, samt att det är än mer sällan som journalister faktiskt fälls. I stället är det i första hand PFU och Var Varsom-plakaten som journalister och företag använder sig av och förhåller sig till.

Jon Wessel-Aas, advokat i medierätt och yttrandefrihet:

Vad anser du om att företag har rätt att åtala medier för förtal?

– Jag tycker att den rättigheten är helt självklar. Det rättsliga skyddet för företag kan bidra till att journalister skärper sig i sina granskningar och därmed gör ett noggrannare arbete vilket dessutom kan spilla över på granskning av privatpersoner. Företagens juridiska rättigheter kan alltså gynna journalistiken.

Tror du att små redaktioner avstår från granskning av företag av rädsla för rättsliga repressalier?

– Jag kan tänka mig att det skulle kunna ha en negativ effekt på en liten redaktion som då avstår från granskning för risken att dras inför en dyr rättsprocess. Men det är svårt för mig att säga om det verkligen hämmar redaktioner i praktiken. Jag har aldrig hört norska medier klaga på att företagens rättigheter är ett problem i det journalistiska arbetet.

8 (Funcke, 2019)

9 (Schultz, 2019)

Finns det risk för att större företag missbrukar rättigheterna för att tysta medier?

– Det finns tillfällen då företag drar medier inför rätta av strategiska skäl. De kanske antar att de kommer att förlora men gör det för att framstå som bättre på marknaden och/eller försöka pressa mediet ekonomiskt. Jag var exempelvis nyligen med och drev ett sådant mål för TV 2:s räkning mot ett internationellt bolag som sålde kosttillskott genom en pyramidliknande struktur. Bolaget krävde mer än 70 miljoner kronor i ersättning i en kostsam och aggressiv process, men TV 2 vann i varje instans. Dock skulle jag säga att det är sällsynt att företag agerar på ett sådant sätt.

Det kan även finnas risker med att granska internationella bolag, resonerar Jon Wessel-Aas. Dessa gräv innebär inte sällan att stora mängder komplex information ska analyseras. I det arbetet är det lätt hänt att något går fel och blir det fel kan företagen kraftsamla med rättsliga medel mot dessa redaktioner. Men han anser samtidigt inte att den risken är skäl nog för att låta företag stå rättslösa mot medier.

– Snarare kan de negativa konsekvenserna av maktobalans mellan stora företag och små redaktioner begränsas med processuella medel. Exempelvis bör det inte vara allt för kostsamt för medier att försvara sig vid prövningar i domstol och det bör inte heller vara lätt att få medier fällda. Företag har inte heller samma skydd som enskilda enligt norsk rättspraxis.

Hur vanligt är det att företag stämmer medier?

– Jag skulle vilja hävda att risken för medier att bli stämda för en kritisk granskning är väldigt liten. Det är ovanligt att företag stämmer medier trots att företag granskas dagligen. Oftare händer det att det är enskilda – till exempel ett bolags VD – som utsätts för kritik och som går till domstolarna. Enskilda har också ett starkare skydd mot angrepp på sin integritet, både i den norska grundlagen och i Europakonventionen.

Är det vanligt att medier fälls när väl ett mål prövas i domstol?

– Nej, det händer, men är rätt sällsynt. Även om journalister inte ges en formell särställning i norsk lag så har rättspraxis utformats så att de ska vara svårt att få journalister och redaktörer fällda. I vart fall när det handlar om journalistik och redaktioner som arbetat i enlighet med grundläggande etiska principer.

Hur ser du på den svenska hanteringen av tryckfrihetsmål?

– Man skulle kunna hävda att ni i Sverige har det omvända problemet från hur vi hade det innan det så kallade paradigmskiftet. Givet hur svensk lag kring tryckfrihetsfrågor är strukturerad, är jag lite förvånad att Sverige inte har prövats mot Europakonventionen i högre utsträckning gällande enskildas rättigheter enligt artikel 8.

Anders Cappelen, författare till boken *Bruk Pressen 3.0*:

Hur ser du på risken att stora bolag använder sina resurser för att stämna medier, enbart i syfte att tysta journalistiken?

– Norska medier låter sig inte stoppas. Journalister kan lägga flera månader och stora resurser på ett gräv men vänta in i det sista med att konfrontera bolagen med informationen, vilket man gör för att inget ska läcka innan scoopet kommer. Om då ny information dyker upp som vrider vapnet ur hand på journalisten så har allt det arbetet varit förgäves. Därför ger vissa journalister inte företagen tillräckligt med tid för att kolla igenom materialet och då är risken stor att det blir fel. Så länge man kontrollerar uppgifterna först så är journalisten på det torra.

Hur vanligt upplever du att det är att företag stämmer medier för förtal?

– I praktiken är det ytterst få som går den juridiska vägen. Det är väldigt resurskrävande att väcka åtal och svårigheten att vinna mot media i domstol är något jag har varit väldigt kritisk till.

Hans-Christian Vadseth, partner på konsultbyrån *First House*:

Ser du ingen risk med att journalister hämmas av företagens möjlighet att stämna medier för förtal?

– Det finns flera index som visar att Norge har den högsta pressfriheten i världen. Jag har dessutom erfarenhet av journalistiken från både redaktörer- och företagsperspektiv och jag har aldrig upplevt att journalister av rädsla för repressalier skulle avstå publicering.

Ser du att lagen överhuvudtaget har någon inverkan på journalistiken?

– Ja, det borde motivera journalister att göra rätt vilket förbättrar journalistiken. Jag har själv som chefredaktör varit med om att en av våra publiceringar drevs till högstarätt [högsta instans]. Vi hade gjort några misstag men de ansågs inte tillräckligt allvarligt så vi friades.

Bård Glad Pedersen, kommunikationschef på Equinor:

Har ni någonsin övervägt att stämma medier för förtal?

– Nej, jag känner knappt till hur lagen är formulerad men att dra media inför rätta har aldrig varit aktuellt för oss och det känns nästan otänkbart att vi skulle göra det.

Upplever du att företagens juridiska rättigheter hämmar journalistiken?

– Nej, det är inte min känsla eller bild. Snarare är det Var Varsom-plakaten som påverkar det journalistiska arbetet. Det är pinsamt att bli fälld i PFU.

Tone Tveøy Strøm-Gundersen, nyhetsredaktör på Aftenposten:

Tror du att företagens juridiska möjligheter att stämma medier påverkar journalistiken negativt?

– Nej, det har jag svårt att tro. Det finns inte många exempel när ett företag stämmer medier för förtal, och än färre fall då media fälls. Vi skriver om företag dagligen, men att företag har denna rättighet är helt irrelevant för vår bevakning. Det har aldrig stoppat oss från att ge hård kritik så länge vi har fog för det vi publicerar.

Ser du ingen risk att mindre redaktioner begränsar sin bevakning av större företag i vetskap om att de kan driva medier till domstol?

– Det är en bra fråga. Men jag tror faktiskt inte det är en faktor ens för de små redaktionerna, utan att veta säkert. Det är i vart fall inget jag har hört. Det som jag snarare tror påverkar journalistiken är PFU och Var Varsom-plakaten, här lägger journalister stor kraft på att efterleva regelverket.

Arne Jensen, generalsekreterare för Norsk Redaktørføring:

Norsk Redaktørføring har ett arkiv med flertalet av de domstolsärenden där deras medlemmar varit part i målet. Av arkivet framgår att förtalsmål mot medier väcks i snitt en gång per år samt att den senaste fällande domen kom 2014. Det året kom två fällande domar där den ena gällde beskyllningar om rasism i en ledartext¹⁰ och den andra om faktakontroll och bemötande när hård kritik riktades mot en läkare som utfört en canceroperation.¹¹

Domstolsärenden där företag är en part i målet har förekommit vid två tillfällen under de senaste fem åren men företag har inte fått rätt mot medier i domstolsärenden på över tio år.

10 (AS Dagbladet mot Erik Albin Schjenken, 2014)

11 (Rastislav Kunda mot Avis Nordland AS, 2014)

Anser du att företagens juridiska rättigheter hämmar journalistiken?

– Jag kan inte säga att jag känner till speciellt många som klagat på företagens juridiska rättigheter och att det skulle vara ett större problem för journalisternas arbete.

Har du noterat att mindre redaktioner avstår kritiska publiceringar av stora företag i rädsla för juridiska repressalier?

– Jag kan tänka mig att det finns exempel på när små redaktioner kan ha dragit sig från att granska större företag av rädsla för rättsliga repressalier. Men det är nog inte vanligt att redaktioner resonerar så. Jag kan inte se att den risken är stor nog för att företagens juridiska rättigheter skulle vara ett problem, så som norsk rättspraxis är utformat i dag.

Maktbalans

Sverige

Företag i Sverige har ytterst begränsade möjligheter att hävda sig mot journalister och publicister. Förutom att företagen saknar rättsligt skydd mot förtal, ger det medieetiska systemet ett mycket svagt skydd för företag som utsätts för skadlig och klandervärd journalistik.

NMI har genom åren varit i kontakt med flera företagsledare som vittnar om en känsla av maktlöshet i relationen till medier och till det medieetiska systemet. Bland annat ett företag, vars jurister anser att risken att få ytterligare dålig press i en prövning i MEN är större än nyttan av en eventuell fällning. Kalkylen resulterar i att företaget avråds från att konfrontera publicister eller anmäla publiceringar när de anser sig ha blivit omnämns på ett felaktigt och klandervärd sätt.

Norge

Tolkningen av Var Varsom-plakatens är striktare än den av Publicitetsreglerna, vilket gör att medieetikens gränser blir tydligare i Norge än i Sverige. Exempelvis har den som utsätts för starka beskyllningar eller hård kritik alltid rätt att ta del av kritiken i förväg, samt rätt att få rimlig tid på sig att svara på kritiken, samt, som tidigare nämnt, rätt till samtidigt bemötande. Flera av de vi intervjuar vittnar om ett samspel mellan redaktioner och företag där det är tydligt för båda parter var gränserna går. Vilket oftast leder till att felaktigheter kan rättas till mellan parterna och utan att PFU blandas in. Samtidigt menar andra att maktbalansen är skev där journalister i allt för liten utsträckning ställs till svars för bristande journalistik.

Bård Glad Pedersen, kommunikationschef på Equinor:

Hur vanligt är det att ni anmäler en publicering till PFU?

- Vi ser ett stort värde i PFU, men det är ytterst sällan som vi skickar en anmälan dit. Vi har inte anmält någon publicering till PFU på flera år.

Han berättar vidare att om de anser att en publicering är felaktig, eller om företaget inte fått sina rättigheter tillgodosedda enligt det medieetiska systemet, kontaktar de i första hand den aktuella journalisten eller redaktionen.

- Vissa gånger får vi inget genomslag med våra protester, andra gånger leder de till att vi får kommentera publiceringen i efterhand. De kan också leda till rättelser direkt i publiceringen. Men även till att journalisterna håller med om felet, ofta då när det gäller större frågor eller gräv, och att medierna då frivilligt publicerar en ursäkt.

Hur upplever du samspelet mellan er och de journalister som granskar er?

- Jag upplever att medier i allra högsta grad vågar kritisera oss, samtidigt upplever jag att de tar vår kontakt på allvar. Vi är så mycket i media, vi känner varandra och vi kan våra rättigheter. Där skiljer vi oss troligtvis från mindre företag som inte kan Var Varsom-plakaten och därmed sina rättigheter lika bra.

Anders Cappelen, författare till boken Bruk Pressen 3.0:

Hur ser du på maktbalansen mellan journalister och de företag som granskas?

- Jag upplever inte att medier känner sig sårbara. Makten ligger hos medierna vilket leder till en skev maktbalans.

Tone Tveøy Strøm-Gundersen, nyhetsredaktör på Aftenposten:

Upplever du att företag som kan och kräver sina rättigheter är ett problem som försvårar det journalistiska arbetet?

- Nej, tvärtom är det bra att de kan sina rättigheter. Däremot kan mindre företag och andra ovana intervjuobjekt uppleva en granskning som personlig och kränkande, och där bör vi som journalister ta ett större ansvar och vara noggranna med att informera om deras rättigheter.

Anser du att ni har en bra dialog med de företag som ni granskar?

– Det beror på vad vi jobbar med. Vanligtvis har stora organisationer bra informationskanaler, vilket kan underlätta för att få tag på rätt person. Men de kan även hindra oss från att nå källan vi söker. Samtidigt, om de inte ställer upp på en intervju och försvårar vår granskning så kommer det skada dem själva i längden.

Hans-Christian Vadseth, partner på konsultbyrån First House:

Hur går ni tillväga om ni anser att en journalist har agerat fel?

– Vi går i första hand i dialog med redaktionen och hänvisar till Var Varsom-plakaten. Journalister vet att de kan bli fällda i PFU om det inte följer reglerna. Det är bara i undantagsfall som vi anmäler till PFU.

Elin Floberghagen, generalsekreterare för Pressens faglige utvalg:

Är det ett problem för er att företag anlitar PR-konsulter eller jurister för att driva sina ärenden i PFU?

– Nej, jag ser inget problem med att anmälarna använder sig av en tredje part. De har bra koll på processen inom PFU och ger den enskilde större möjligheter att få igenom sina rättigheter.

– – Kommentarer

Kommentarer från Medieombudsmannen: Ola Sigvardsson

NMI intervjuar Medieombudsmannen Ola Sigvardsson i mars 2020 för att höra hans tankar om den norska erfarenheten och om MO och MEN har något att lära av den.

Ola Sigvardsson kan, om han vill, föreslå och därefter driva förändringsarbeten i det medieetiska systemet.

”En yrkesgrupp som kräver öppenhet av andra bör också själva leva upp till samma krav.” säger Elin Floberghagen om varför PFU för ca 15 år sedan valde att öppna upp sina prövningar för insyn.

Har hon inte en poäng här?

– Öppenhet är säkert bra för väldigt många som vill ta del av handlingar och prövningar men vår huvudman har valt slutenheten för att skydda den enskildes integritet i känsliga prövningar, säger Ola Sigvardsson.

Även inom PFU fanns en oro för att öppna prövningar av medieetiken skulle skada den enskilde, men detta ha i efterhand visat sig vara en omotiverad oro. Enskilda kan i vissa känsliga fall fortfarande begära att prövningen i PFU ska ske utan insyn men dessa önskemål framförs sällan. I stället är den norska erfarenheten att de allra flesta vill att deras ärenden ska prövas offentligt.

Har ni något stöd för att enskilda önskar få prövning utan insyn?

– Vi möter ofta oro från anmälarna för att de ska bli exponerade igen på grund av anmälan till oss. Ett exempel som visar det är när fällningarna ska publiceras, då avgör anmälaren om hans eller hennes riktiga namn ska stå med. Sammantaget för åren 2017-2019 var det tre fjärdedelar som valde anonymitet.

Den norska erfarenheten är att enskilda vill få sina ärenden prövade offentligt, hur tänker du kring det, är ett öppet MEN en fråga som du skulle kunna tänka dig att driva?

– Jag har inga tankar kring utvecklingen i Norge. Jag är nöjd med det svenska systemet och hur vi har det idag. Men systemet är naturligtvis inte perfekt och kan behöva utvecklas över tid.

”Jag kan faktiskt inte förstå hur MEN resonerar. Utan motpartens perspektiv blir en nyhet ensidig, vilket gör journalistiken sämre.” säger Elin Floberghagen angående MEN:s syn på rätten till samtidigt bemötande.

Kan du förstå hennes kritik?

– Om jag ska tolka huvudmannen så är det kopplat till hur lagen ser ut, där kan man inte förtala juridiska personer. Inom medieetiken har man dock valt att ge juridiska personer vissa rättigheter men man ser inte dem som lika skyddsvärda som enskilda.

Men hur kan journalistiken leva upp till kravet om saklighet när inte båda sidor i en konflikt får komma till tals helt oavsett om kritiken riktas mot enskilda eller företag?

– Jag tror att det ska ses i perspektivet av att huvudmannen beslutat sig för att systemet är till för den enskilde. Man menar att det är tillräckligt med efterföljande bemötande när det kommer till företag. Dessutom har man ansett att behovet av samtidigt bemötande inte är lika stort för företag som oftast har egna kanaler att kommunicera ut sina budskap i. Däremot gör vi en skillnad på småföretag. Där kan vi i vissa fall pröva dem som enskilda.

PFU har nyligen beslutat om att genomföra en undersökning i hur anmälarna upplever processen och prövningen i PFU. Man hoppas att undersökningen ska bidra till ökad förståelse och insikter i hur PFU kan förbättra sitt arbete. Någon liknande undersökning har aldrig gjorts i MEN eller tidigare PON.

Skulle en likande granskning av MEN kunna bli aktuell?

– En granskning av hur anmälare upplever vår process låter intressant. Det skulle kunna bli aktuellt om några år när man vill utvärdera det nya systemet. Jag kan inte sitta här och lova dig saker men det låter som sagt intressant.

Kommentar från ordföranden för Medieetikens förvaltningsorgan: Robert Aschberg

Medieetikens Förvaltningsorgan (MeFo) ersatte den 1 januari 2020 Pressens samarbetsnämnd som förvaltare av det medieetiska systemet där MEN ingår. Av tradition väljs Publicistklubbens ordförande också som ordförande för MeFo och som sedan ett år tillbaka alltså är Robert Aschberg, tidigare journalist på Expressen och en välkänd programledare från bland annat Efterlyst och Trolljägarna.

MeFo har ett centralt uppdrag i att säkerställa att medieetiken följs, men även makten att förändra och uppdatera det medieetiska systemet. Ett system som skapades för att främja god och kvalitativ journalistik och därmed säkerställa förtroende för kåren. Men trots MeFo:s centrala roll tycks få medier ha intresserat sig för dess verksamhet. Vår intervju visar sig vara den första som Robert Aschberg har gjort i rollen som MeFo:s, och tidigare Pressens samarbetsnämnds, ordförande.

NMI intervjuar Robert Aschberg i april 2020.

Vad anser du om rätten till samtidigt bemötande vid kritik?

– Ja, det tycker jag är en rimlig journalistisk regel. Jag brukar tillämpa den i det mesta jag gör, och det gör säkert de flesta journalister i Sverige.

I publicitetsreglerna finns kravet om saklighet, samtidigt ställs inga krav på samtidigt bemötande när företag kritiserats, hur är man saklig om man inte söker svar från båda sidor?

– Nej då är man väl inte saklig. Eller man kan ju vara saklig för det, men man ska vara rättvis. Man kan vara saklig om man har konkreta bevis, men jag tycker att man även i de fallen ska ge den anklagade parten möjlighet till att kommentera.

Vad skulle journalistiken förlora på att ha samtidigt bemötande som regel?

– Journalistiken skulle inte förlora på det. Jag anser att det är en rimlig regel som bör tillämpas att man ska höra alla parter i en konflikt. Men jag är inte tillräckligt insatt i historien här med de fall som varit, vilket jag kanske borde vara men det är jag inte.

Är det möjligt att företagens rätt till samtidigt bemötande skulle komma upp som en diskussion på era möten framöver?

– Ja, det är möjligt men då skulle jag nog behöva titta närmare på de fall som du hänvisar till. Du sa att det är flera om året [fall som NMI känner till där företag ej fått komma till tals trots hård kritik] jag förstår om det är väldigt jobbigt för dem som drabbas, men det låter inte speciellt mycket givet all journalistik som publiceras.

Har ni funderat på att öppna upp MEN:s prövningar givet att ni nu tagit över en del av granskningsnämndens uppdrag?

– Det är ingen som har väckt den frågan nej.

”Det är knappt någon som ifrågasätter att PFU:s prövningar är öppna vad jag vet – tvärtom. Det gör ont att bli offentlig, men det är ingen ursäkt att avstå. En yrkesgrupp som kräver öppenhet av andra bör också själva leva upp till samma krav.” säger Elin Floberghagen om varför hon anser att medieetiska prövningar bör vara offentliga.

Hur ser du på PFU:s beslut som de tog för 15 år sedan?

– 15 år sedan var pre internet men i dagens läge missbrukas tillgängligheten. Jag tror att en öppen prövning av medieetik skulle kunna leda till drev och liknande som riktas mot personer som vill hävda sin rätt mot företag inom media. Slutna prövningar handlar om att skydda anmälarna.

Granskningsnämnden och PFU har öppna prövningar i dag men upplever inte det problem som du beskriver, hur tänker du där?

– De har väl gjort en annan bedömning.

Ser du inget värde med offentliga prövningar?

– Nej, men du kan ju förklara för mig vad du ser för fördelar med ett öppet system?

För att kunna bilda sig en egen uppfattning av olika frågor kan det vara avgörande att få tillgång till råmaterialet och inte en bearbetad tolkning av detsamma, ser du inte ett värde i det?

– Jo, så skulle det kunna vara men nu ser det inte ut på det sättet. Reglerna ser inte ut så.

Som ordförande i MeFo har Aschberg möjlighet att föreslå och besluta om förändringar i MEN:s arbete, men han är tydlig med att öppna provningar i MEN inte är en fråga som han har i avsikt att driva.

Hur aktiv är MeFo i sin förvaltning av MEN?

– Jag kan inte svara på hur aktivt det är, det har varit två möten sedan jag tillträdde och vi ska ha ytterligare ett idag faktiskt. Men det är inte speciellt täta möten, mest formalia. Det är några små stadgeändringar som ska upp idag men som inte har någon större betydelse. Ola drar sina grejer men det blir inga större diskussioner.

Är det kul att vara ordförande för MeFo?

– Jag får väl säga så här, jag gör det för att det ingår i traditionen. Jag är inte extremt road av det men ibland måste man göra även sådant. Jag tycker Publicistklubben är kul men det kommer en del saker med det som inte är jättekul, men jag gör det.

Reflektioner

Öppenhet

Argumenten som framförts från MEN om att stängda prövningar handlar om att värna den enskilde ger Elin Floberghagen, generalsekreterare för PFU, inte mycket för. PFU:s erfarenhet av att ha öppnat upp sina prövningar är att anmälarna i regel vill se en offentlig prövning av sina ärenden, dessutom har intresset för medieetikerna ökat. Men framför allt menar Elin Floberghagen att det är en principiell fråga som handlar om att den kår som kräver öppenhet av andra också själva bör leva upp till samma krav.

När det medieetiska systemet ändrades den första januari 2020 till att även pröva delar av det granskningsnämnden tidigare prövat, har insynen i medieetiska prövningar försämrats. Det är en motsägelsefull utveckling givet den transparens som journalister ofta kräver av andra.

Samtidigt bemötande

Dem vi intervjuade i Norge är samstämmiga i åsikten om att såväl företag som journalister har att vinna på en förändring där MEN erkänner rätten till samtidigt bemötande. Även Robert Aschberg, ordföranden för Medieetikens förvaltningsorgan, instämmer i att samtidigt bemötande är en central journalistisk princip som bör värnas.

MeFo som har i uppgift att förvalta och vid behov uppdatera det medieetiska systemet har därmed anledning att se över tillämpningen av publicitetsreglerna och rätten att komma till tals.

Juridiskt skydd

Företag i Norge har alltid haft juridiska rättigheter mot ekonomiskt förtal, samtidigt toppar landet listan på världens friaste medier år efter år. Argumentet att företagens rättigheter hämmar den granskande journalistiken tycks inte stämma in på det norska exemplet, i stället vittnar de vi intervjuat om det omvända. Att möjligheten att ställa utgivare till svars för bristande publiceringar innebär att journalister anstränger sig mer, vilket ökar den journalistiska kvalitén.

Det så kallade Paradigmskiftet som nämndes inledningsvis kom efter att ett antal domar i Europadomstolen fällde Norge för att i för liten grad se till medias roll och rätten till yttrandefrihet och i för hög grad se till den enskildes rättigheter. I Sverige hade sannolikt utfallet i Europadomstolen blivit det omvända, att Sverige i för liten grad ser till den enskildes rätt till ett privatliv, samt brister i skyddet av företag.

Maktbalans

Medier i Norge har makt, men också tydliga skyldigheter att förhålla sig till. En maktbalans som kan gynnar journalistiken och ökar allmänhetens förtroende för medier.

Företag i Sverige har mycket begränsade möjligheter att hävda sig mot journalister och publicister. Förutom att företagen saknar rättsmedel mot förtal så ger inte heller det medieetiska systemet något egentligt skydd för företag.

Källmaterial

AS Dagbladet mot Erik Albin Schjenken, HR-2014-00445-A (Norges Høyesterett den 5 mars 2014).

Falck, P. (den 6 maj 2019). *Företag avstår från att anmäla till PO*. Hämtat från Näringslivets medieinstitut: <https://naringslivets-medieinstitut.se/>

Falck, P. (2019). *Företag som utsatts för skadlig och osaklig publicitet*. Stockholm: Näringslivets medieinstitut.

Funcke, N. (den 19 november 2019). *"Sagt ord och kastad sten kan inte tas tillbaka"*. Hämtat från Dagens Juridik: <https://www.dagensjuridik.se/>

Ola Sigvardsson, P. H. (den 29 september 2019). PO och Utgivarna: *"Det handlar inte om öppenhet utan integritetsskydd"*. Hämtat från Svenska Dagbladet: <https://www.svd.se/>

Persson, G. (2005). *Ekonomiskt förtal : Om svensk tryckfrihet i det nya Europa*. Mediestudier.

Rastislav Kunda mot Avis Nordland AS, HR-2014-02398-A (Norges Høyesterett den 9 december 2014).

Schultz, M. (den 03 mars 2019). *Äntligen åtal mot man bakom hetsande Facebook-grupp*. Hämtat från Svenska Dagbladet: <https://www.svd.se/>

Vallinder, T. (2000). *Nio edsvura män*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Wessel-Aas, J. (2014). *Pressefrihetens kår i 2014: Ett skritt frem- og to tilbake?* Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

RAPPORT

Mediers granskning av företag

Vad Sverige kan lära av norsk medieetik

Producerad av
Näringslivets medieinstitut

Ansvarig utgivare
Mats Olin

www.naringslivets-medieinstitut.se